

Вибори глави держави в умовах республіки: унікальні особливості

За радянських часів інститут глави держави або взагалі розглядався як елемент, притаманний виключно буржуазним державам, або ж досліджувався крізь призму особливостей окремого регіону. Проте вже наприкінці існування СРСР з'явилися праці, що інакше аналізували інститут глави держави.

У пострадянську добу деякі концептуальні засади, напрями і тенденції розвитку окремих інститутів механізму держави також стали об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених, про що свідчить низка монографічних досліджень, конференцій, наукових семінарів та «круглих столів» останніх років.

Володимир СУХОНОС,

професор кафедри державно-правових дисциплін ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» (м. Суми), кандидат юридичних наук, доцент

Зміни до Конституції, що були внесені за ініціативою Президента України, сприяли істотному корегуванню співвідношення повноважень вищих органів державної влади. Це привело до нової організації їх взаємодії, що не могло не позначитись на функціонуванні всього державного апарату та одного з його основних елементів – глави держави. Втім, робота над змінами не була завершена і після виборів до Верховної Ради України 2007 року – ідея щодо нової Конституції (чи внесення змін до чинної) знову виступила на порядок денний [1].

В цих умовах особливу цінність набуває як історичний, так і сучасний досвід інших країн, де місце глави держави в державному механізмі закріплене на конституційному рівні. Однак кількість наукових праць, які тією чи іншою мірою стосуються цього інституту, поки що досить обмежена, і далеко не завжди вони мають фундаментальний характер. Так, зокрема, ще до жовтневої революції 1917 року вчені здебільшого досліджували окремі елементи функціонування та формування інституту монарха [2] або розглядали главу держави виключно як главу виконавчої влади [3].

За радянських же часів інститут глави держави або взагалі розглядався як еле-

мент, притаманний виключно буржуазним державам [4], або ж досліджувався крізь призму особливостей окремого регіону [5]. Проте вже наприкінці існування СРСР з'явилися праці, що інакше аналізували інститут глави держави. Як приклад, можна назвати дослідження Б. Лазарева, З. Черніловського [6] та ін.

У пострадянську добу деякі концептуальні засади, напрями і тенденції розвитку окремих інститутів механізму держави також стали об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених, про що свідчить низка монографічних досліджень, конференцій, наукових семінарів та «круглих столів» останніх років. Різні аспекти інституту глави держави досліджували українські та російські правознавці – Ю. Коломієць, Н. Сахаров, С. Серьогіна, В. Шаповал [7] та ін.

Не применшуючи ролі і значущості доробку попередніх науковців, необхідно визнати, що в Україні ще немає фундаментальних досліджень інституту глави держави, на основі яких можливо було б опрацювати новітню методологію, теорію і практику формування та функціонування інституту глав сучасних держав і спрогнозувати розвиток його конституційно-правового статусу в майбутньому.

Саме тому мета нашого дослідження полягатиме в надолуженні означеної прогалини і передусім – у спробі на основі конституційно-правового аналізу охарактеризувати унікальні особливості виборів глави держави окремих країн як в умовах республіки, так і в умовах монархії.

Для реалізації цієї мети слід вирішити наступні взаємопов'язані дослідницькі завдання:

1) загалом охарактеризувати інститут глави держави;

2) охарактеризувати особливості виборів глави держави в умовах республіки.

Інститут глави держави зародився у Франції в XIX столітті. Тоді під ним розуміли особу, воля якої стоїть понад усе і є джерелом будь-яких законів, тобто є єдиним носієм суверенної (верховної) влади. З часом обставини змінювались, глава держави втрачав суверенні повноваження і, врешті-решт, за ним залишилося тільки верховне представництво держави. Тобто на сьогодні глава держави – це відносно або повністю самостійний у правотворчій сфері вищий державний орган, що уособлює єдність законодавчої, виконавчої та судової влади та є представником держави як всередині країни, так і за її межами.

Існує декілька класифікацій інституту глави держави. Передусім вони поділяються за формою правління на монарха та республіканського главу держави. По-друге, глави держави за кількісними показниками поділяються на одноосібного та колективного (колегіального та дуархічного [8]). І, нарешті, за способом формування інститут глави держави може бути спадкоємним, виборним, призначуваним та узурпаторським. Це пов'язано з тим, що нині існує чотири основні способи формування інституту глави держави: спадкоємство, вибори, призначення та узурпація. У кожного з цих способів є своя специфіка.

Щодо виборів глави держави, то здебільшого цей спосіб існує як в умовах республіки, так і в умовах монархії.

За республіканської форми правління вибори глави держави є основним способом формування цього інституту. Найвідомішою формою виборів глави держави є пряма. Прямі вибори передбачають можливість для кожного громадянина брати участь у голосуванні щодо визначення глави держави.

Саме таким чином обираються президенти України, Росії, Франції, Ірану та деяких інших країн. Зокрема, в Україні вибори Президента врегульовано як Конституцією України (частина перша статті 103) [9], так і спеціальним Законом України «Про вибори Президента України». Згідно з Конституцією та цим законом (частина перша статті 1) [10] Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Крім прямих виборів, глави республіканських держав обираються вищими представницькими органами (парламентами) та спеціальною колегією виборщиків. У першому випадку вибори можна назвати внутріпарламентськими, а в другому – непрямими.

Так, в Ізраїлі, де немає писаної конституції, питання щодо виборів президента врегульовані Основним Законом про президента держави. Згідно зі статтею 7 означеного Закону вибори президента держави повинні здійснюватись таємним голосуванням на засіданні Кнесету, який збирається задля виборів [11]. Такий спосіб виборів визначається як внутріпарламентський.

Щодо непрямих виборів, то сьогодні такий спосіб, зокрема, передбачається в Вануату, де президент згідно з частиною першою статті 34 Конституції, обирається колегією виборщиків, що складається з парламентарів та голів рад місцевих управлінь [12].

Проте в різних республіках може бути своя специфіка виборів. Так, специфічні прямі вибори існують у Федерації Коморських Островів, Сирії та Єгипті. У Федерації Коморських Островів вибори президента чергуються між островами. Зокрема, стаття 13 Основного Закону закріплює порядок, коли президентом стає громадянин Федерації відповідно до черговості островів, який отримує більше половини голосів виборців. Термін президентських повноважень – чотири роки [13]. Фактично це означає, що спочатку президентом на чотири роки стає житель острова Нгазиджа, потім – острова Мвалі, далі – острова Ндзуані, інших островів, аж поки президентом знову не стане житель острова Нгазиджа.

Досить цікава ситуація в Сирії та Єгипті. Так, стаття 84 Конституції Сирійської Арабської Республіки закріплює поло-

За республіканської форми правління вибори глави держави є основним способом формування цього інституту. Найвідомішою формою виборів глави держави є пряма. Прямі вибори передбачають можливість для кожного громадянина брати участь у голосуванні щодо визначення глави держави. Крім прямих виборів, глави республіканських держав обираються вищими представницькими органами (парламентами) та спеціальною колегією виборщиків. У першому випадку вибори можна назвати внутріпарламентськими, а в другому – непрямыми.

ження про те, що за пропозицією регіонального відділення Партії Арабського Соціалістичного Відродження Народні Збори пропонують на загальнонаціональний референдум кандидатуру на посаду президента. Обраною ж вважається особа, яка отримала абсолютну більшість голосів виборців. Якщо ж особа виявилася неспроможною отримати означену кількість голосів, то Збори визначають іншого кандидата [14]. Щодо Арабської Республіки Єгипет, то там президента Республіки також висуюють Народні Збори, а сама кандидатура затверджується на плебісциті. Обраною ж вважається особа, котра отримала абсолютну більшість голосів (стаття 76 Конституції) [15]. На нашу думку, така спільність порядку формування інституту президента в Єгипті та Сирії пояснюється спільною історією, коли ці країни входили до конфедерації – Об'єднаної Арабської Республіки.

Своєрідні «внутріпарламентські» вибори глави держави існують у соціалістичних республіках. Ця своєрідність пояснюється тим, що фактично вищі законодавчі органи народного представництва в цих країнах не визнаються парламентами. Але це не заперечує факту обрання ними глави держави. Так, частина перша статті 102 Конституції Соціалістичної Республіки В'єтнам передбачає, що президента країни повинні обирати Національні збори з числа своїх членів [16]. Стаття 54 Конституції Лаоської Народно-Демократичної Республіки закріплює положення, згідно з яким президента держави обирають Національні збори двома третинами голосів усіх своїх членів, які відвідують пленарні засідання [17].

Щодо непрямих виборів, то саме таким чином обирається Керівник Ісламської Республіки Іран. Відповідно до частини першої статті 107 Конституції ІРІ, Керівник повинен обиратися спеціальними експертами серед релігійних діячів, що відповідають вимогам, передбаченими статтями 5 і 109 Конституції. Цими вимогами є, поперше, особисті якості (набожність, хоробрість, спритність, наявність адміністративних здібностей), передбачені статтею 5 Конституції. По-друге, певна кваліфікація (вченість, необхідна для виконання функцій релігійного керівництва; справедливість і благочестя; правильна політична та

громадянська позиція, розсудливість тощо), закріплена у частині першій статті 109 Конституції. Крім того, такі діячі повинні мати відповідну популярність серед народу або ж бути значним фахівцем у релігійних справах. Якщо експерти знайдуть означену особу, вони повинні оголосити її релігійним Керівником [18]. Так, коли 4 червня 1989 року помер аятола Р.М. Хомейні, відбулися вибори нового Керівника. Ним став тодішній президент Республіки ходжат уль-іслам Сейєд Алі Хомейні, а з 74 експертів, що взяли участь у голосуванні, за нього проголосувало 60 [19]. Таким чином, незважаючи на істотну специфіку, Керівник ІРІ отримує владу також шляхом виборів, хоча останні не є загальними.

Стосовно ж президента ІРІ, то, згідно зі статтею 117 Конституції, його обирають абсолютною більшістю голосів виборців. Якщо ж жоден із кандидатів не набрав абсолютної більшості, то повторні вибори проводяться у п'ятницю наступного за оголошенням результатів тижня. На повторних виборах беруть участь лише два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів виборців у першому турі. При цьому Конституція передбачає, що, в тому випадку, коли ці кандидати знімають свої кандидатури, остаточний вибір буде проведено між кандидатами, які за кількістю голосів слідує за тими, хто зняв свої кандидатури. Крім того, на відміну від довічно обраного Керівника, термін президентських повноважень становить лише чотири роки з однією можливістю переобратися на другий термін (стаття 114 Конституції) [18].

Дослідивши унікальну специфіку виборів глави держави, ми зробили лише перші, але теоретично й методологічно необхідні кроки в напрямі розкриття досліджуваної теми. Зокрема, стало зрозумілим, що прямі вибори республіканського глави держави можуть проводитись у вигляді плебісциту. Крім того, вибори глави держави можливі і в умовах монархії. Так, вибори монарха передбачаються як республіканськими (Малайзія, ОАЕ) та теократичними (Ватикан, Тибет) монархіяма, так і класичними спадковими монархіяма. Але це – справа подальших досліджень.

Література

1. Грицик Ю. Великий перепис... Конституції / Ю. Грицик // Експрес. – 2008. – 10–17 січня. – С. 4.
2. Тихомиров Л.А. Монархическая государственность / Л.А. Тихомиров. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 624 с.; Алексеев А.С. К вопросу о юридической природе власти монарха в конституционном государстве. / А.С. Алексеев. – Ярославль: Типография губернского правления, 1910. – 121 с.
3. Мижуев П.Г. Глава государства. Организация высшей исполнительной власти в главных странах современного мира. / П.Г. Мижуев – СПб.: Типография Альтшулера, 1906. – 92 с.
4. Мишин А.А. Центральные органы власти буржуазных государств / А.А. Мишин; Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – М.: МГУ, 1972. – С. 9–51.
5. Каминский С.А. Институт монархии в странах Арабского Востока / С.А. Каминский. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1981. – 152 с.
6. Лазарев Б.М. Президент СССР / Б.Лазарев // Государство и право. – 1990. – № 7. – С. 3–14. Черниловский З.М. Институт президентуры в свете исторического опыта / З. Черниловский // Государство и право. – 1991. – № 6. – С. 110–117.
7. Коломієць Ю.М. Інститут глави держави в системі вищих органів влади і управління зарубіжних країн / Ю.М. Коломієць. – Х.: Основа, Університет внутрішніх справ, 1998. – 245 с.; Сахаров Н.Л. Інститут президентства в сучасному світі. / Н.А. Сахаров – М.: Юридическая литература, 1994. – 176 с.; Сьєрогіна С. Сутність інституту глави держави та його еволюція у світовій державно-правовій практиці / С. Сьєрогіна // Вісник академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 54–65.; Шаповал В.М. Президент у механізмі здійснення державної влади / В.М. Шаповал. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1995. – 30 с.
8. Сухонос В.В. Теорія держави і права: Навчальний посібник / В.В. Сухонос; Мін-во освіти і науки України, УАБС НБУ. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 65–66.
9. Конституція України: станом на 1 січня 2006 року. – Харків: ІГВІНІ, 2006. – С. 37.
10. Про вибори Президента України: [закон України: офіц. текст: станом на 18 березня 2004 року]. – К.: Атіка, 2004. – С. 3.
11. Israel – Basic Law: The President of the State {Adopted on: 16 June 1964} {ICL Document Status: 16 June 1964} [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/is01000_.html – Заголовок з екрана.
12. CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF VANUATU [Електронний ресурс] – Режим доступу: – http://www.paclii.org/vu/legis/consol_act/cotrov406/ – Заголовок з екрана.
13. FUNDAMENTAL LAW OF THE UNION COMOROS Adopted on 23 December 2001 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.chr.up.ac.za/hr_docs/constitutions/docs/ComorosC20\(english20summary\)\(rev\).doc](http://www.chr.up.ac.za/hr_docs/constitutions/docs/ComorosC20(english20summary)(rev).doc) – Заголовок з екрана.
14. Syria – Constitution {Adopted on: 13 March 1973} {ICL Document Status: 13 March 1973} [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sy00000_.html – Заголовок з екрана.
15. THE CONSTITUTION OF THE ARAB REPUBLIC OF EGYPT (After the Amendments Ratified on May 22, 1980 Referendum – Partial Reproduction) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uam.es/otroscentros/medina/egypt/egypolcon.htm> – Заголовок з екрана.
16. Constitution of the Socialist Republic of Vietnam 1992 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://coombs.anu.edu.au/~vern/van_kien/constit.html – Заголовок з екрана.
17. CONSTITUTION OF THE LAO PEOPLE'S DEMOCRATIC REPUBLIC / Adopted by The 6th Session of the People's Supreme Assembly (2nd Legislature) Vientiane, 13–15 August 1991 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/laos.pdf> – Заголовок з екрана.
18. Iran – Constitution [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vescc.com/constitution/iran-constitution-eng.html> – Заголовок з екрана.
19. Андреев И. Хомейни умер, что дальше? / И. Андреев // Литературная газета. – 1989. – 21 июня. – С. 14.